

આરાધના

[દશલક્ષણધર્મ ઉપરનાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી
કાનજીસ્વામીનાં પ્રવચનોમાંથી સંકલિત]

સંકલનકર્તા
શ્રી મનુભાઈ પી. કામદાર

પ્રકાશક
શ્રી કહાન સ્વાધ્યાય મંડળ
વડોદરા

ॐ
श्री परमात्मने नमः

आराधना

[दशलक्षणधर्म उपरनां परम पूज्य गुरुदेवश्री
कान्छस्वामीनां प्रवचनोभांथी संकलित]

संकलनकर्ता
श्री मनुभाई पी. कामदार
वडोदरा

प्रकाशक
श्री कलान स्वाध्याय मंडल
वडोदरा

પ્રાપ્તિસ્થાન
શ્રી કહાન સ્વાધ્યાય મંડળ
C/o શ્રી મનુભાઈ પી. કામદાર
૫૩, મેઘદૂત સોસાયટી,
કારેલી બાગ,
વડોદરા - ૩૯૦૦૧૮ (ગુજરાત)

આવૃત્તિ :
પ્રથમ, પ્રત : ૧૨૦૦
શ્રી વીરનિર્વાણ વર્ષ ૨૫૨૦

મૂલ્ય : નિત્ય સ્વાધ્યાય

લેસર ટાઈપસેટિંગ :
શારદા મુદ્રણાલય
જુમ્મા મસ્જિદ સામે,
ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧
ફોન : ૩૫૯૮૬૬

મુદ્રક :
ભગવતી ઑફસેટ
૧૫/સી, બંસીધર મિલ કમ્પાઉન્ડ,
બારડોલપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

અનુક્રમણિકા

૧.	ઉત્તમ ક્ષમાધર્મ	૧
૨.	ઉત્તમ માર્દવધર્મ	૪
૩.	ઉત્તમ આર્જવધર્મ	૬
૪.	ઉત્તમ સત્યધર્મ	૭
૫.	ઉત્તમ શૌચધર્મ	૯
૬.	ઉત્તમ સંયમધર્મ	૧૧
૭.	ઉત્તમ તપધર્મ	૧૨
૮.	ઉત્તમ ત્યાગધર્મ	૧૪
૯.	ઉત્તમ આકિંચન્યધર્મ	૧૬
૧૦.	ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ	૧૮

ક્રમા
નિરાલસીતા
સ્વચ્છતા
સત્ય
પવિત્રતા-
નિર્મલતા
વિસ્તીરણ
ઉચ્ચ પ્રમાણ તા
સાધનો સંચાલન
સમય
અપરિચિત કામને
અપતા રૂપે
વિચારના
વિશ્વાસ

આત્મા ત્રિકાળ છે તો તેનો ધર્મ પણ ત્રિકાળ એકરૂપ વર્તે છે. ધર્મનું સ્વરૂપ ત્રણે કાળે એક જ છે. જૈનધર્મ એ વસ્તુસ્વરૂપ છે અર્થાત્ આત્માની સાધનામય શુદ્ધતા તે જૈનધર્મ છે. તેને કાળની મર્યાદામાં કેદ કરી શકાય નહિ; વસ્તુસ્વરૂપનો નિયમ કાળભેદે ફેરવી શકાય નહિ. કોઈ કાળે વસ્તુસ્વરૂપ વિપરીત થતું નથી. જેમ ચેતનવસ્તુ જડ, કે જડવસ્તુ ચેતન થઈ જાય એમ કોઈ કાળે પણ બનતું નથી, તેમ જે વિકારી ભાવ છે તેનાથી ધર્મ થઈ જાય, એમ પણ કોઈ કાળે બનતું નથી. માટે વસ્તુસ્વભાવરૂપ જૈનધર્મને કાળની મર્યાદામાં કેદ કરી શકાતો નથી.

(—પૂ. ગુરુદેવશ્રીનાં વચનામૃત/૧૬૨)

અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુદેવને

તુજ પાદપકંજ જ્યાં થયાં તે દેશને પણ ધન્ય છે,
એ ગામ-પુરને ધન્ય છે, એ માતકુળજ વંદ્ય છે;
તારાં કર્યાં દર્શન અરે ! તે લોક પણ કૃતપુણ્ય છે,
તુજ પાદથી સ્પર્શાઈ એવી ધૂલિને પણ ધન્ય છે.

તારી મતિ, તારી ગતિ, ચારિત્ર લોકાતીત છે,
આદર્શ સાધુ તું થયો, વૈરાગ્ય વચનાતીત છે;
વૈરાગ્યમૂર્તિ, શાન્તમુદ્રા, જ્ઞાનનો અવતાર તું,
ઓ દેવના દેવેન્દ્ર વ્હાલા ! ગુણ તારા શું કથું ?

અનુભવમહીં આનંદતો સાપેક્ષ દૃષ્ટિ તું ધરે,
દુનિયા બિચારી બાવરી તુજ દિલ દેખે ક્યાં અરે ?
તારા હૃદયના તારમાં રણકાર પ્રભુના નામના
એ નામ 'સોહં' નામનું, ભાષા પરા જ્યાં કામ ના.

અધ્યાત્મની વાતો કરે, અધ્યાત્મની દૃષ્ટિ ધરે,
નિજ દેહ-અણુઅણુમાં અહો ! અધ્યાત્મરસ ભાવે ભરે;
અધ્યાત્મમાં તન્મય બની અધ્યાત્મને ફેલાવતો,
કાયા અને વાણી હૃદય, અધ્યાત્મમાં રેલાવતો.

જ્યાં જ્યાં તમારી દૃષ્ટિ ત્યાં આનંદના ઊભરા વહે,
છાયા છવાયે શાન્તિની તું શાન્તમૂર્તે ! જ્યાં રહે;
અધ્યાત્મમૂર્તિ, શાન્તમુદ્રા, જ્ઞાનનો અવતાર તું,
ઓ કહાનદેવ દેવેન્દ્ર વ્હાલા ! ગુણ તારા શું કથું ?

દશ લક્ષણ ધર્મના ધારક વીતરાગી સંતોના પરમ ભક્ત અને
'આરાધના 'નુ' સમ્યક્ સ્વરૂપ સમજાવનાર

કૃપાનિધાન પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામી

ॐ
श्री सद्गुरुदेवाय नमः

आराधना

सम्यग्दर्शन अने सम्यग्ज्ञान ते यारित्रनुं कारण छे. सम्यग्दर्शन-ज्ञानने भोक्षमार्ग कहेवो ते उपचार छे; केम के जेने सम्यग्दर्शन-ज्ञान थयां छीय तेने सम्यक्चारित्र अल्पकाले अवश्य प्रगटे छे. तेथी सम्यग्दर्शन थतां ज भोक्षमार्ग कही दीघो, पण भोक्ष माटे साक्षात् कारण तो वीतरागी यारित्रदशा छे. ते यारित्रदशाना उत्तम क्षमा वगेरे दश प्रकार छे. अे उत्तम क्षमा वगेरे दश प्रकारना धर्मनी आराधनानुं पर्व आजथी शरु थाय छे. 'दश लक्षण पर्व' अेटले 'भोक्षनी आराधनानो मढोत्सव'.

दश दिवसोने पर्व कहेवुं ते तो उपचार छे. आत्माना स्वभावनी ओणभाषापूर्वक यारित्रधर्मनी दश प्रकारे आराधना करवी ते ज साधक ज्वनुं सायुं पर्व छे. पर्व अेटले आराधना. ते आराधनानो आरोप करीने अमुक दिवसने पण 'पर्व' कहेवुं ते व्यवहार छे. पण जे आत्मा पोतामां आराधकभाव प्रगट करे तेने माटे दिवसने व्यवहारथी पर्व कहेवाय. पण जेने आत्मानुं भान नथी तेने पोतामां ज पर्व नथी, तो दिवसमां पण उपचार कोनो करवो ?

१. उत्तम क्षमाधर्म

१. उत्तम क्षमा अेटले सम्यग्दर्शनपूर्वक वीतरागभावरूप क्षमा. निश्चयथी पोतानो आत्मस्वभाव त्रिकाण ज्ञायकमूर्ति छे तेनी ओणभाषा अने बहुमान करवुं तथा राग-द्वेष-कोधादिनी रुचि छोडवी ते ज उत्तम क्षमानी साथी आराधना छे. आत्मस्वभावनो अनादर करीने पुण्य-पापनी रुचि करवी ते ज क्रोध छे, अने आत्मस्वभावना आदर वडे पुण्य-पापनी रुचि छोडी देवी ते ज उत्तम क्षमा छे.

२. आत्मानी पर्यायमां जे पुण्य-पाप थाय, तेनी रुचि थाय ते ज अनंत क्रोध छे. ज्ञायकस्वभावनी रुचि वडे ते क्रोधनो नाश करवो ते ज उत्तम क्षमारूप यारित्रदशा प्रगटवानुं बीज छे. अने स्वभावनी रुचि पछी विशेष स्थिरता वडे

વીતરાગભાવ પ્રગટ કરીને પુણ્ય-પાપનો નાશ કરવો તે ઉત્તમ ક્ષમા છે.

૩. મૂર્ખ-અજ્ઞાની જનો દ્વારા બંધન, ક્રોધ, મશ્કરી, હાસ્ય વગેરે કરવામાં આવે છતાં પણ સાધુ પોતાના નિર્મળ અને ગંભીર ચિત્તથી વિકૃત થતા નથી તે જ ઉત્તમ ક્ષમા છે; એવી ઉત્તમ ક્ષમા મોક્ષમાર્ગના પથિક એવા તે સંતોને ખરેખર સહાયતા કરનારી છે.

૪. ક્ષમાના પાંચ પ્રકાર છે, તેમાંથી ચાર તો પુણ્યબંધના કારણરૂપ છે અને પાંચમી ક્ષમાને 'ઉત્તમ ક્ષમા' કહેવાય છે, તે ધર્મ છે.

[૧] 'જો હું ક્રોધ કરીશ તો મને નુકસાન થશે, જો અત્યારે હું સહન નહિ કરું તો મને ભવિષ્યમાં મોટું નુકસાન થશે.'—એવા ભાવથી ક્ષમા કરે તે રાગરૂપ ક્ષમા છે.

[૨] 'હું ક્ષમા કરું તો બીજા તરફથી મને લાભ થાય'—એવા ભાવથી શેઠ વગેરેનો ઠપકો સહન કરે અને ક્રોધ ન કરે તે પણ ખરી ક્ષમા નથી.

[૩] 'હું ક્ષમા નહિ કરું તો કર્મ બંધાશે અને નરકાદિ દુર્ગતિમાં જવું પડશે, માટે હું ક્ષમા કરું તો કર્મબંધન અટકે'—એવા ભાવથી ક્ષમા કરે તે સાચી ક્ષમા નથી. તે ક્ષમા તો બંધનું કારણ છે.

[૪] 'ક્રોધાદિ ન કરવા એવી વીતરાગની આજ્ઞા છે અને શાસ્ત્રોમાં પણ તેમ કહ્યું છે. માટે મારે ક્ષમા કરવી જોઈએ, જેથી મને પાપ ન બંધાય'—આવા ભાવે ક્ષમા રાખવી તે પણ પરાધીન ક્ષમા છે, રાગ છે, તેનાથી ધર્મ નથી.

૫. ઉપરની ચારે ક્ષમા બંધનું કારણ છે. તે ચારેયમાં ક્યાંય સ્વ-આત્માનું તો લક્ષ આવ્યું નહિ, પણ પર લક્ષે જ રાગ ઘટાડીને ક્ષમા રાખી, તે સહજ ક્ષમા નથી. ઉત્તમ ક્ષમા તો સહજ વીતરાગતારૂપ છે. આત્માના સ્વરૂપને ભૂલીને પુણ્ય-પાપની રુચિ કરવી તે મહાન ક્રોધ છે અને આત્માના ત્રિકાળી સ્વરૂપની રુચિ વડે તે શુભાશુભની રુચિ છોડી દેવાથી વીતરાગી ક્ષમાભાવ પ્રગટે છે. મુનિદશામાં શરીરને સિંહ-વાઘ ખાઈ જતાં હોય છતાં તે તરફની કોઈ લાગણી જ ન ઊઠે—અશુભ લાગણી તો ન ઊઠે અને શુભ લાગણી પણ ન ઊઠે—એવી જે આત્માની ઉત્કટ આનંદમય વીતરાગી દશા તે જ ઉત્તમ ક્ષમા છે, તે જ ધર્મ છે. તેમાં દુઃખ નથી પણ આનંદ છે.

૬. ઉત્તમ ક્ષમાધર્મ પ્રગટ કરવા માટે પહેલાં તો ઉપયોગસ્વરૂપ આત્માને ક્રોધાદિથી ભિન્ન ઓળખવો જોઈએ. એ ઓળખાણ પછી જ ઉત્તમ ક્ષમાદિ સાચી ભાવના હોઈ શકે છે.

૭. કોઈ બીજા પાસેથી ક્ષમા લેવાની નથી. 'ભાઈ, તમે મને ક્ષમા કરજો'—એવા શુભ પરિણામ તે ઉત્તમ ક્ષમા નથી. બીજા પાસે ક્ષમા માગે પણ બીજો ક્ષમા ન આપે તો શું આ જીવ પોતે ક્ષમાભાવ ન કરી શકે ? ખરી ક્ષમા તો પોતે પોતાના આત્માને આપે છે. પૂર્વે આત્માને રાગવાળો—વિકારવાળો માનીને આત્મસ્વભાવ ઉપર ક્રોધ કર્યો તે દોષની આત્મા એમ ક્ષમા માગે છે કે હે આત્મા ! તને ક્ષમા હો. હવે હું તને ખમાવું છું. તારા અખંડ જ્ઞાન સ્વભાવમાં એક વિકલ્પ પણ ન થવા દઉં. હે આત્મા ! ક્ષમા હો તારા પરમાત્મસ્વભાવને. હવે હું તારા આદરને છોડીને એક વિકલ્પમાત્રનો આદર નહિ કરું.—આમ પોતે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખીને અખંડ આનંદપણે ટકાવી રાખવાની ભાવના કરે છે. તેમાં જેટલો રાગ ટળીને વીતરાગભાવ પ્રગટ્યો તેટલી ઉત્તમ ક્ષમા છે, તે ધર્મ છે ને તેનું ફળ મોક્ષ છે.

૮. મારા દોષોને બધાની સામે પ્રગટ કરીને સંસારમાં દુર્જનો સુખી થાવ, ધનના અર્થી મારું સર્વસ્વ ગ્રહણ કરીને સુખી થાવ, વેરી મારું જીવન લઈને સુખી થાવ અને જેને મારું સ્થાન લેવાની અભિલાષા હોય તે સ્થાન લઈને સુખેથી રહે, તથા જેઓ રાગ-દ્વેષ રહિત મધ્યસ્થ થઈને રહેવા ચાહે તેઓ મધ્યસ્થ રહીને સુખી રહે. આ પ્રમાણે સમસ્ત જગત સુખથી રહો, પરંતુ કોઈ પણ સંસારી જીવને મારાથી દુઃખ ન પહોંચો—એમ હું બધાની સામે પોકાર કરું છું.

૯. એકલો વીતરાગભાવ તે જ ઉત્તમ ક્ષમાધર્મ છે. 'હું વીતરાગ થઉં ને રાગ ટાળું' એવા વિકલ્પની મુખ્યતા નથી, વિકલ્પ તે ક્ષમા નથી, પણ સ્વભાવની એકાગ્રતામાં વીતરાગીપણે પરિણમી જવું ને રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ જ થવા ન દેવી તે ઉત્તમ ક્ષમા છે. જેટલો રાગાદિનો વિકલ્પ ઊઠે તેટલો ઉત્તમ ક્ષમામાં ભંગ પડે છે. આવું ઉત્તમ ક્ષમાધર્મનું સ્વરૂપ છે. તેનું સંપૂર્ણપણે પાલન ન કરી શકાય તો પણ તેના યથાર્થ સ્વરૂપને ઓળખીને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરવાં અને રાગાદિભાવો થાય તેનો આદર ન કરવો તે પણ ઉત્તમ ક્ષમાધર્મનો અંશ છે. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનમાં અખંડ ચૈતન્યસ્વભાવ તરફનું જોર ટકી રહેતા ક્રોધાદિ ભાવો જેટલે અંશે ન થાય તેટલે અંશે સહજ ક્ષમા છે.

૧૦. પરમાં લક્ષ જઈને કલ્પના ઊઠે કે 'આમ કેમ ?' અથવા તો ઉપસર્ગ ઉપર લક્ષ જાય કે 'હું ઉપસર્ગ સહન કરું' એવી વૃત્તિ ઊઠે તે વૃત્તિ તોડવા કહે છે કે—અરે મુનિ ! સ્વભાવની એકાગ્રતા વડે તને કેવળજ્ઞાન કેમ નહિ ને આ વૃત્તિનું ઉત્થાન કેમ ?—આમ અપ્રતિહતભાવે આરાધના ટકાવી રાખવી તેનું નામ મુનિની ઉત્તમ ક્ષમા છે. *

૨. ઉત્તમ માર્દવધર્મ

૧. શરીર, મન, વાણીની ક્રિયા આત્મા કરતો નથી, તેનાથી આત્મા જુદો જ છે. દયા-ભક્તિ કે વ્રત વગેરે શુભરાગ તે ધર્મ નથી, તેમ જ તે ધર્મમાં મદદગાર નથી. આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તે વિકાર રહિત છે. આમ પોતાના નિશ્ચયસ્વભાવની ઓળખાણ વડે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કર્યા પછી વિશેષ સ્વરૂપસ્થિરતાથી ચારિત્રદશા પ્રગટે છે, તે દશામાં ધર્મી જીવને એવી આત્મસ્થિરતા હોય છે કે જાતિ-કુળ વગેરેના અભિમાનનો વિકલ્પ પણ ઊઠતો નથી, એનું નામ ઉત્તમ માર્દવધર્મ છે. જે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને ઓળખે નહિ અને શરીર-કુટુંબ-કુળ વગેરેને પોતાનાં માને તેને કદી જાતિમદ વગેરે ટળે નહિ અને તેને ઉત્તમ માર્દવધર્મ હોય નહિ.

૨. આત્માની જાતિ શુદ્ધચૈતન્યઘાતુ નિત્ય આનંદકંદ છે, વીતરાગતા આત્માનું કુળ છે ને ચૈતન્ય કેવળજ્ઞાનલક્ષ્મીનો પોતે સ્વામી છે. એ સિવાય બીજા કોઈ જાતિ-કુળ કે લક્ષ્મીને જ્ઞાની પોતાનું માનતા નથી, તેથી તેમને તેનું અભિમાન હોતું નથી. શરીર કે શરીર સંબંધી કોઈ પદાર્થો જ્ઞાનીને પોતાપણે ભાસતા નથી, રાગ કે અધૂરા જ્ઞાનને પણ તે પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી. પણ પરિપૂર્ણ સ્વભાવને જ પોતાનો જાણીને તેની શ્રદ્ધા કરે છે. આમ હોવાથી જ્ઞાનીને જાતિમદ, કુળમદ, જ્ઞાનમદ કે બળમદ હોતાં નથી.

૩. જેમ 'ઘીનો ઘડો' એમ બોલાય છે પણ તે ખરું વસ્તુસ્વરૂપ નથી, તેમ જ્ઞાનીને ઓળખવા માટે એમ બોલાય કે આ માતા, આ પિતા, આ કુળ, આ જાતિ. પરંતુ ખરું સ્વરૂપ એમ નથી. જ્ઞાનીને તેમના આત્માથી ઓળખવા તે જ સાચી ઓળખાણ છે. આત્માનો સંસાર માતા, પિતા, સ્ત્રી, શરીર વગેરેમાં નથી પણ પોતાની પર્યાયમાં જ જે અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ છે તે જ સંસાર છે. આત્માનો સંસારભાવ આત્માની દશામાં જ છે.

૪. ખરેખર તો પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ છે ને માતા-પિતા વગેરેનો આત્મા પણ ચૈતન્યરૂપ છે, કોઈ આત્મા શરીરરૂપ નથી, માટે કોણ કોનાં માતા-પિતા ને કોણ કોનો પુત્ર ? આવી જેને દૃષ્ટિ છે તેને જ પરનો અહંકાર ટળે છે. આ શરીર તો જડ પરમાણુઓ છે-માટી છે.

૫. શરીર મારું, શરીરની ક્રિયા હું કરી શકું અને શરીર બળ મારું હોય તો ધર્મધ્યાન બરાબર થઈ શકે-એમ જે માને છે તે જીવ આત્માની હિંસા કરનારો

છે. આત્મા શરીરાદિનું કાંઈ કરી શકે નહિ. આત્માનું બળ(—પુરુષાર્થ) કાં તો અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય—પાપમાં અટકે અને કાં તો અસંગ સ્વભાવને ઓળખીને તેમાં રાગ—દ્વેષરહિત સ્થિરતા પ્રગટ કરે.

૬. જૈન એટલે જીતનાર; આત્માનું પરથી ભિન્ન સ્વરૂપ જાણીને જેણે મિથ્યાત્વ—અજ્ઞાનને જીતી લીધું છે અર્થાત્ નષ્ટ કર્યું છે, તેમ જ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા વડે જેણે રાગ—દ્વેષને જીતી લીધા છે તે જ જૈન છે. જે જૈન હોય તે ‘પરનું હું કરું’ એવું અભિમાન કરે નહિ, રાગ—દ્વેષને પોતાનું સ્વરૂપ માને નહિ.

૭. બારમા ગુણસ્થાન સુધીનું બધું જ્ઞાન અલ્પ છે, કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગનું છે. તે તુચ્છ પર્યાયનું અભિમાન જ્ઞાનીને નથી, પણ અનંત ચૈતન્ય સ્વભાવના વિનય અને મહિમાથી સ્વભાવમાં લીન થઈને અધૂરા જ્ઞાનનો વિકલ્પ છોડીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે. થોડુંક સાંભળ્યું ને થોડાંક શાસ્ત્રો વાંચ્યાં, ત્યાં તો ‘હું ઘણું જાણું છું’ એવું જેને અભિમાન થાય છે તે જીવ પર્યાયદૃષ્ટિવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેણે પૂરા સ્વભાવને જાણ્યો નથી તેથી થોડાક જાણપણાનો મહિમા અને અભિમાન થાય છે.

૮. પર્યાયદૃષ્ટિ છોડીને અખંડ સ્વભાવનાં શ્રદ્ધા—જ્ઞાન ટકાવી રાખવાં તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. પરંતુ શુભરાગ કરવો કે પૂજા—ભક્તિ કરવાં તે કાંઈ ગૃહસ્થનો ધર્મ નથી. અશુભરાગથી બચવા માટે ધર્મી ગૃહસ્થને પૂજા—ભક્તિ વગેરેનો શુભ રાગ હોય છે ખરો, પરંતુ તે શુભરાગ કાંઈ ધર્મ નથી, પણ રાગરહિત ચૈતન્યસ્વભાવની શ્રદ્ધા—જ્ઞાનપૂર્વક જેટલો રાગ ટળ્યો તેટલો ધર્મ છે. રાગ રહ્યો તે ધર્મ નથી.

૯. અત્યંત મનોહર બાગ—બગીચાવાળું ઘર હોય, તે ચારેય કોરથી અગ્નિમાં બળવા માંડે અને તેને બચવાની જરાય આશા ન હોય ત્યારે લોકો તેનું ઘણીપણું છોડીને બહાર ભાગે છે. આમ અનિત્યતાનું દૃષ્ટાંત આપીને આચાર્યદેવ સમજાવે છે કે આ શરીર અનિત્ય છે, વૃદ્ધાવસ્થાવાળું છે, સદાય તે પોતાની દશા બદલતું બદલતું જીર્ણતાને પામે છે. આત્માનો ચૈતન્યસ્વભાવ જ ધ્રુવ અને નિત્ય એકરૂપ છે, તે કદી જીર્ણ થતો નથી ને તેમાં આગ લાગતી નથી. આમ શરીરાદિની અનિત્યતા અને પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવની નિત્યતાનો પોતાના અંતરમાં ભેદજ્ઞાન વડે વિચાર કરનારા જીવોને આ જગતમાં કોઈ પદાર્થોનો ગર્વ થવાનો અવકાશ જ નથી. જ્યાં શરીરને જ પર જાણ્યું ત્યાં બીજા કોનો અહંકાર કરે ?

૧૦. હાલવું, ચાલવું, બોલવું, સ્થિર રહેવું, મૌન રહેવું, ખાવું વગેરે આત્મા કરતો નથી, એ તો બધી શરીરની ક્રિયાઓ છે. ‘તે ક્રિયાઓ હું કરું છું’ એમ જે માને છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેને જડનો અહંકાર છે. દેહના પરમાણુઓની અવસ્થા

સમયે સમયે એની મેળે જ બદલે છે, તેની સાથે મારો સંબંધ નથી. મારી પર્યાયનો સંબંધ મારા ત્રિકાળી દ્રવ્ય સાથે છે. નિર્મળ જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરૂપ મારી દશા સમયે સમયે બદલીને ઘુવ સ્વભાવમાં એકતા વધતી જાય છે. એ રીતે સ્વભાવની એકતા હોવાથી પરનું અભિમાન જ્ઞાનીને ક્યાંથી થાય ? અહો ! મુનિવરોને અવધિ-મન:પર્યાયજ્ઞાન પ્રગટ થયું હોય છતાંય અભિમાનનો જરાય વિકલ્પ પણ થતો નથી. પર્યાય તરફ લક્ષ જઈને વિકલ્પ ઊઠે કે 'કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરું' તે પણ રાગ છે. એવા વિકલ્પને પણ તોડીને વીતરાગી સ્વરૂપસ્થિરતા તે ઉત્કૃષ્ટ માર્દવધર્મ છે, ને તે જ મોક્ષનું કારણ છે.

૩. ઉત્તમ આર્જવધર્મ

૧. ઉત્તમ આર્જવ એટલે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકની વીતરાગી સરળતા. આત્માના જ્ઞાયકસ્વરૂપમાં કપટનો ભાવ જ ઉત્પન્ન થવા ન દેવો તે ઉત્તમ સરળતા છે. ચૈતન્ય સ્વરૂપને જેમ છે તેમ ન માનતાં, સ્વરૂપની આડાઈ કરીને પુણ્ય-પાપવાળું માનવું તે અનંત કપટ છે. કોઈ પરના સંગથી કે પુણ્યપરિણામથી આત્માને લાભ માનવો તે વક્તા છે. જેવું સહજ જ્ઞાયકમૂર્તિ આત્મસ્વરૂપ છે તેવું જ માનવું, જરાય વિપરીત ન માનવું તે સરળતા છે.

૨. વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ પરાશ્રિત ભાવથી આત્માને લાભ માનવો તે અનંત કપટનું સેવન છે અને તે વ્યવહારનો આશ્રય છોડીને નિશ્ચય શુદ્ધ જ્ઞાતાસ્વભાવને જાણવો, માનવો અને તેમાં સ્થિર થવું તે ઉત્તમ આર્જવધર્મ છે. ખરેખર તો આત્માના વીતરાગભાવમાં જ ઉત્તમ ક્ષમાદિ દશે ધર્મો આવી જાય છે, દશે ધર્મોમાં વીતરાગભાવ એક જ પ્રકારનો છે.

૩. સમ્યક્સ્વભાવના ભાનપૂર્વક શુભનો નિષેધ વર્તે છે તેનાં શુભ પરિણામને વ્યવહારે ઉત્તમ આર્જવધર્મ કહેવાય છે. પરમાર્થથી તો જેવો શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જાણ્યો તેવું જ પર્યાયમાં પરિણમન થઈ જવું તે જ ઉત્તમ સરળતા ધર્મ છે. જેવો સ્વભાવ છે તેવો જ પરિણામી ગયો પણ જરાય વક્તા (વિકાર) ન થયો તે પરમાર્થથી ઉત્તમ આર્જવધર્મ છે અને તે સ્વભાવમાં વિકૃતિ થઈને જેટલા રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય તેટલો ઉત્તમ આર્જવધર્મમાં ભંગ છે.

૪. આત્મસ્વભાવને ઊંઘી રીતે માનવો તે જ સૌથી મોટી વક્તા છે. સરળતાનાં શુભ પરિણામ કે વક્તાનાં અશુભ પરિણામ એ બંનેથી રહિત એક જ્ઞાયકસ્વરૂપી

આત્મા છે, તેની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ટકાવી રાખવાં તે ધર્મ છે. 'સરળતા કરું' એવો શુભભાવ થાય તે પણ છોડીને વીતરાગી સરળતા પ્રગટ કરવી તેનું નામ ઉત્તમ આર્જવધર્મ છે.

૫. પોતાના રાગાદિ દોષને દોષ તરીકે જે જાણતો નથી ને તેને ધર્મ માને છે તે ખરેખરો માયાચારી છે. પોતાના દોષ છુપાવવાનો ભાવ તે માયાચાર છે. પહેલાં પોતાને સત્ની કાંઈ જ સમજણ ન હતી ને જે સત્પુરુષ પાસેથી અપૂર્વ સત્ની સમજણ મળી તે સત્પુરુષના ઉપકારને ન સ્વીકારે, પોતાની મોટાઈ ખાતર તેમનું નામ વગેરે ગોપવે, તેને યાદ ન કરે, પ્રગટ ન કરે તો તે જીવ કપટી છે, ખરેખર તેણે પોતાના સ્વભાવને જ ગોપવ્યો છે.

૬. પોતાને લાગેલા બધાય દોષો સરળપણે પ્રગટ કરી દેવાના ભાવ તે પણ શુભભાવ છે. તે શુભભાવનો પણ આદર નથી તેથી મુનિને તે શુભભાવ વ્યવહારથી ઉત્તમ આર્જવધર્મ છે અને વીતરાગભાવે ટકી રહીને દોષની ઉત્પત્તિ જ થવા ન દેવી તે પરમાર્થ ઉત્તમ આર્જવધર્મ છે.

૭. શ્રી ગુરુ વગેરેના ઉપકારને જે છુપાવે છે તે તો વ્યવહારમાં પણ સરળ નથી, તેને ઉત્તમ વીતરાગી સરળતા તો હોય જ નહિ. જેને વ્યવહાર સરળતા પ્રગટી હોય તે જીવ ગુરુ પાસે એમ વિનયથી પ્રગટ કરે કે પ્રભો ! હું પામર મૂઢ હતો, પામર હતો. આજ સુધી મને કાંઈ જ ખબર ન હતી, આપની કૃપાથી જ મને અપૂર્વ સત્ય મળ્યું.—એમ સીધો સરળ થઈને, અર્પણતા લાવીને, સ્વભાવનું બહુમાન કર્યા વગર તો વ્યવહાર સરળતા પણ હોય નહિ, અને તેને દોષ ટળીને વીતરાગતા પ્રગટે નહિ.

૪. ઉત્તમ સત્યધર્મ

૧. પ્રથમ તો મૌન જ રહેવું જોઈએ એટલે કે પરમ સત્ય આત્મસ્વભાવની એકાગ્રતામાં રહીને બોલવાનો વિકલ્પ જ ન થવા દેવો જોઈએ. જો વિકલ્પ ઊઠે તો એવાં વચન બોલવાં જોઈએ કે જે સદાય સ્વ-પરને હિતકારી હોય, અમૃત સમાન મિષ્ટ હોય અને સત્ય હોય.

૨. જેને સમ્યક્જ્ઞાન ન હોય અને આત્મા પરનું કરે, પુણ્યથી ધર્મ થાય, ઈશ્વર જગતના કર્તા છે એમ માનતો હોય તે જીવ લૌકિકમાં સત્ય બોલતો હોય તો પણ તેને ઉત્તમ સત્યધર્મ હોતો નથી. વીતરાગીભાવ તે જ પરમાર્થ ઉત્તમ

સત્યધર્મ છે. અસ્થિરતાને લીધે જ્યારે વિકલ્પ ઊઠે ત્યારે પોતાને અને પરને હિતકારી એવાં સત્ય તથા પ્રિય વચનો બોલવાનો શુભરાગ તે વ્યવહારે ઉત્તમ સત્યધર્મ છે. તેમાં જે રાગ છે તે ધર્મ નથી પણ તે વખતે જેટલો વીતરાગભાવ છે તેટલો ધર્મ છે.

૩. વાણી બોલાય કે ન બોલાય તે તો જડ પરમાણુઓની સ્વતંત્ર અવસ્થા છે, આત્મા તેનો કર્તા નથી. વાણીનો કર્તા આત્મા છે એમ જે માને તે અજ્ઞાની છે, તેને સત્યધર્મ હોય નહિ. સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક સત્ય બોલવાનો ભાવ હોય ત્યારે જો વાણી નીકળે તો તે વાણી સત્ય જ હોય. જ્ઞાની પોતાને વાણીના કર્તા માનતા નથી અને સત્ય બોલવાનો વિકલ્પ (રાગ) થાય તેના પણ સ્વામી જ્ઞાની થતા નથી. તેઓ તો વાણી અને વિકલ્પ રહિત ચિદાનંદસ્વભાવને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને આદરે છે.

૪. વસ્તુસ્વરૂપ જેવું છે તેવું સત્ય જાણવું તે સત્યધર્મ છે. જેવું છે તેવું સત્ય વસ્તુ જાણ્યા વગર સત્યધર્મ હોઈ શકે નહિ. સત્ય બોલવાના વિકલ્પને કે વાણીને જ્ઞાની પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી. હું વીતરાગભાવનો કર્તા છું, ઇચ્છા કે ભાષાનો હું કર્તા નથી ને તેઓ મારું કર્મ નથી.

૫. સત્ય બોલાય તે શબ્દોનો હું કર્તા છું એમ જે જીવ માને તે જીવ મોટો જુઠાબોલો છે, કેમ કે શરીર, વાણી વગેરે પદાર્થો પોતાના નથી ને પોતે તેનો કર્તા નથી. છતાં હું તે પદાર્થોનો કર્તા છું એમ તે અસત્ય માને છે અને એ જ રીતે જગતનાં અનંત પરદ્રવ્યોને તે પોતાનાં માને છે તેથી તેને મિથ્યાત્વરૂપ મહાન અસત્યનું સેવન છે. ખરેખર ભાષા કરવી કે ભાષાને અટકાવવી તે ચેતનને આધીન નથી.

૬. મારા શુભરાગથી કે વાણીથી મને કે બીજાને લાભ થાય અગર તો હું નિમિત્ત થઈને બીજાને સમજાવી દઉં એવો જેનો અભિપ્રાય છે તે જીવ મહા અસત્ય અભિપ્રાયનું સેવન કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

૭. સત્યવ્રતનું પાલન કરવાથી સમસ્ત વ્રતોનું પાલન થાય છે. શાસ્ત્રોમાં એવી કથનશૈલી હોય છે કે જ્યારે જેનું વર્ણન કરવું હોય ત્યારે તેને મુખ્ય કરે છે અને બીજાને ગૌણ કરે છે. અહીં સત્યવ્રતનું વર્ણન કરવું છે તેથી તેને મુખ્ય કરીને કહ્યું કે એક સત્યવ્રતના પાલનમાં બધાં વ્રતો સમાઈ જાય છે.

૮. સત્ય-અસત્ય વચન તરફના શુભ કે અશુભ વિકલ્પ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી. સત્ય-અસત્ય વચનો તેમ જ તે તરફનો શુભ-અશુભરાગ તે બંનેથી જુદો રહીને આત્મા તેનો જ્ઞાતા છે. એવા આત્મસ્વભાવના આશ્રય વગર યથાર્થ સત્યવ્રત

હોઈ શકે નહિ. શુદ્ધ આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા પછી ચારિત્રદશામાં આગળ વધતાં સત્યવ્રતાદિના જે વિકલ્પ આવે છે તેને ઉપચારથી—વ્યવહારથી—નિમિત્તથી ઉત્તમ સત્યધર્મ કહેવાય છે.

૯. પરમાર્થથી તો સત્ય વચન તરફનો રાગ પણ છોડીને જે વીતરાગભાવ થયો તે જ ઉત્તમ સત્યધર્મ છે. તે વીતરાગભાવ જ ઉત્તમ અહિંસા છે, તે વીતરાગભાવ જ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ છે ને તે વીતરાગભાવ જ મોક્ષમાર્ગ છે. જે શુભરાગ થાય છે તે પણ ખરેખર અસત્ય છે, હિંસા છે.

૧૦. લૌકિક સત્ય બોલવાના ભાવ તો જીવે અનંતવાર કર્યા છે, પણ પરમાર્થ સત્યનું સ્વરૂપ સમજ્યો નથી. સાચા જ્ઞાનથી વસ્તુના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર્યા વગર પરમાર્થ સત્ય હોય નહિ. અજ્ઞાની જે કાંઈ બોલે છે તે લૌકિક સત્ય હોય તો પણ પરમાર્થે તે અસત્ય જ છે. સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક જ પરમાર્થ સત્ય હોઈ શકે છે. ઉત્તમ સત્યધર્મનું મુખ્ય ફળ તો મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ છે.

૧૧. માટે મુમુક્ષુઓએ સમ્યક્શ્રદ્ધા—જ્ઞાનપૂર્વક ઉત્તમ સત્યધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ.

૫. ઉત્તમ શૌચધર્મ

૧. ઉત્તમ શૌચ એટલે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકની પવિત્રતા અથવા નિર્લોભતા. શૌચ એટલે પવિત્રતા. જેને પવિત્ર આત્માનું ભાન નથી અને દેહને જ પોતાનો માની રહ્યો છે એવો અજ્ઞાની જીવ શરીરને પવિત્ર રાખવું તેને શૌચધર્મ માને છે પણ એ શૌચધર્મ નથી. શરીરને પોતાનું માનવું તે તો મહાન અશુચિ છે. જે આત્માએ ભેદજ્ઞાનરૂપી જળથી તે મિથ્યામાન્યતારૂપી અશુચિને ઘોઈ નાખી છે તે જ આત્માને શૌચધર્મ છે.

૨. જેને પવિત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપનું ભાન ન હોય અને પુણ્ય—પાપને જ પોતાનું કર્તવ્ય માને, પરનું હું કરું એમ માને, તે જીવ પરપદાર્થોથી નિઃસ્પૃહ થઈ શકે નહિ. પુણ્ય—પાપરૂપ વિકારભાવોની જેને પક્કડ છે તેનું જ્ઞાન વિકારથી મલિન છે. પરનું હું કરું એમ જે માને છે તેનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરૂપ મેલથી મલિન છે. પરની મને મદદ છે, નિમિત્તના આશ્રયે ધર્મ થાય છે—એવી જેની માન્યતા છે તે જીવ પરપદાર્થોમાં આસક્ત છે. જે જીવ પરમાં આસક્ત છે તે જીવ મહાન અશુચિથી ભરેલો છે. જે પુણ્યમાં આસક્ત છે તે જીવને તેનાં ફળમાં પણ આસક્તિ છે; તે જીવ સ્ત્રી આદિ પદાર્થો પ્રત્યે નિઃસ્પૃહ નથી અને તેને શૌચધર્મ હોતો

નથી.

૩. સ્નાન વગેરેથી શરીરને ચોખ્ખું રાખે તે કાંઈ શૌચધર્મ નથી. શરીરની શુદ્ધિથી આત્માને ધર્મ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે અને પુણ્ય-પાપના ભાવોથી આત્માની પવિત્રતા થાય એમ માને તેને પણ જરાય ધર્મ થાય નહિ, પણ ઊલટો મિથ્યાત્વરૂપી મેલ પુષ્ટ થાય. શરીરથી ભિન્ન અને પુણ્ય-પાપથી રહિત એવા પવિત્ર આત્મસ્વરૂપની સાચી ઓળખાણરૂપી જળ વડે મિથ્યાત્વરૂપી મેલને ઘોઈ નાખવો અને પવિત્ર આત્મસ્વરૂપમાં એકાગ્રતા વડે રાગાદિ મેલને ઘોઈ નાખવા તે જ ઉત્તમ શૌચધર્મ છે. જેટલો રાગાદિ વિકલ્પ થાય તે તો અશુચિ છે. શુભ તેમ જ અશુભ બંને ભાવો અશુચિરૂપ છે, આત્મસ્વભાવથી વિપરીત અશુદ્ધભાવ છે. રાગાદિ રહિત વીતરાગભાવ તે ઉત્તમ શૌચધર્મ છે. એ સિવાય બીજો કોઈ ઉત્તમ શૌચધર્મ નથી.

૪. સજ્જનોને પરના સંગનો ભાવ હોય જ નહિ, પણ ખરેખર તો શુભભાવ પણ પર છે. શુભભાવથી આત્માને લાભ માનીને શુભ પરિણતિનો સંગ કરવો તે વ્યભિચારી ભાવ છે. ધર્મી જીવો તે શુભ પરિણામને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી, ને તેમાં એકતા કરતા નથી. તેથી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અપેક્ષાએ તેને પણ શૌચધર્મ છે. આત્મામાં પરભાવનું જે ગ્રહણ કરે છે તે પરમાર્થે પરાયા ધનનું ગ્રહણ છે.

૫. મુનિઓ જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવના અનુભવની જાગૃતિ દ્વારા પરભાવોની ઉત્પત્તિ થવા દેતા નથી તેથી તેઓ સમસ્ત પરપદાર્થો ને પરભાવોથી નિઃસ્પૃહ છે. પરભાવોથી રહિત તેમની પવિત્ર વીતરાગી પરિણતિ તે જ ઉત્તમ શૌચધર્મ છે. બહારમાં સ્નાનાદિ તે શૌચ નથી અને પુણ્યપરિણામમાં પણ આત્માની શુચિ નથી. જે ભેદવા કઠણ છે એવા પુણ્ય-પાપ ભાવોરૂપ મલિનતાને આત્માની પવિત્રતાના જોરે જેણે ભેદી નાખી છે તેને ઉત્તમ શૌચધર્મ છે.

૬. જે પુણ્યથી આત્માને લાભ માને છે તે જીવ પોતાના આત્મામાં વિકારનું જ લેપન કરીને આત્માની મલિનતા વધારે છે. પુણ્યભાવથી આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી. પુણ્ય-પાપરહિત અને શરીરથી ભિન્ન, પવિત્ર આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણથી સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પ્રગટ કરવાં તે જ પવિત્રતા છે ને તે જ શૌચધર્મ છે. સ્નાન વગેરેમાં જે ધર્મ માને છે તે પોતાના આત્માને મિથ્યાત્વમળથી મેલો કરે છે. જેના અંતરમાં મિથ્યાત્વ ભરેલું છે તે જીવને કદી પવિત્રતા થઈ શકતી નથી. માટે શરીર અને પુણ્ય-પાપના ભાવો તે બધાને અશુચિરૂપ જાણીને, તેનાથી રહિત પરમ પવિત્ર ચૈતન્યસ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-રમણતા વડે પવિત્ર ભાવ પ્રગટ કરવો તે જ ઉત્તમ દશ ધર્મની સાચી ઉપાસના છે.

૬. ઉત્તમ સંયમધર્મ

૧. આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા—જ્ઞાનપૂર્વક શુભાશુભ ઈચ્છાઓને રોકીને આત્મામાં એકાગ્ર થવું તે પરમાર્થે ઉત્તમ સંયમધર્મ છે અને જ્યારે એવો વીતરાગભાવ ન થઈ શકે ત્યારે, સમ્યક્શ્રદ્ધા—જ્ઞાનપૂર્વક અશુભરાગને છોડીને છ કાય જીવોની રક્ષાનો શુભરાગ હોય છે તેને વ્યવહારસંયમ કહેવાય છે.

૨. જેઓને આત્મજ્ઞાનપૂર્વક વીતરાગભાવરૂપ અકષાયી ક્રુણા પ્રગટી છે તેમને કોઈ પ્રાણીને દુઃખ દેવાનો વિકલ્પ જ થતો નથી, તેથી તેમનું ચિત્ત દયાથી ભીંજાયેલું છે એમ કહેવાય છે.

૩. રાગભાવ તે હિંસા છે કેમ કે તેમાં પોતાના આત્માના ચૈતન્યપ્રાણ હણાય છે, તેથી તેમાં સ્વજીવની દયા નથી. વીતરાગભાવ તે જ સાચી દયા છે, કેમ કે તેમાં સ્વ કે પર કોઈ જીવોની હિંસાનો ભાવ નથી. એવી વીતરાગી દયાથી જેનું ચિત્ત ભીંજાયેલું છે તે મુનિવરોને ઉત્તમ સંયમધર્મ છે.

૪. સંપૂર્ણ વીતરાગભાવ ન હોય ને રાગની વૃત્તિ ઊઠે ત્યારે પાંચ સમિતિમાં પ્રવર્તવારૂપ શુભભાવ હોય છે તેને પણ સંયમધર્મ કહેવાય છે. પરમાર્થે તો વીતરાગભાવ તે જ ધર્મ છે, રાગ તે ધર્મ નથી.

૫. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી 'અપૂર્વ અવસર'માં કહે છે કે :-

સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના,
સ્વરૂપ લક્ષે જિન આજ્ઞા આધીન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજ સ્વરૂપમાં લીન જો.

આમાં તેઓશ્રી એમ ભાવના કરે છે કે જ્યાં સુધી વીતરાગભાવે સ્વરૂપમાં ન ઠરી શકાય ત્યાં સુધી સ્વરૂપના લક્ષે અને જિન આજ્ઞા અનુસાર સંયમના હેતુએ યોગનું પ્રવર્તન હો. અહીં જિન આજ્ઞા તરફનું લક્ષ છે તે પણ શુભભાવ છે. તેની ભાવના નથી, પણ પર તરફનો તે વિકલ્પ પણ ક્ષણે ક્ષણે ઘટતો જાય, અને ક્રમે ક્રમે તેનો અભાવ થઈને સંપૂર્ણ વીતરાગભાવે આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા પ્રગટ થઈને કેવળજ્ઞાન થાય—તેવી ભાવના છે. એવા વીતરાગભાવની પહેલાં ઓળખાણ કરવી જોઈએ. વીતરાગભાવ તે જ ઉત્તમ ધર્મ છે.

૬. જે જીવને જ્ઞાની પુરુષ પાસેથી શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ઉપદેશની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તે જીવ ધર્મ પામી શકતો નથી. એથી કાંઈ જીવની પરાધીનતા થતી નથી.

જે જીવને શુદ્ધાત્મસ્વભાવ સમજવાની લાયકાત હોય તે જીવને જ્ઞાની પાસેથી શુદ્ધાત્માનો ઉપદેશ મળે જ. રુચિ, બહુમાન અને વિનયપૂર્વક જ્ઞાની પુરુષના ઉપદેશને સાક્ષાત્ સાંભળ્યા વગર, માત્ર શાસ્ત્રો વાંચીને કે અજ્ઞાનીનો ઉપદેશ સાંભળીને કદી કોઈ જીવ ધર્મ પામી શકે નહિ. જે જીવ ધર્મ પામે તેને કાં તો વર્તમાન સાક્ષાત્ જ્ઞાનીની વાણીનો યોગ હોય, અને કદાચ તેવો યોગ ન હોય તો, પૂર્વે જ્ઞાનીનો જે સમાગમ કર્યો હોય તેના સંસ્કારો વર્તમાનમાં યાદ આવ્યા હોય.

૭. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન હોવા છતાં જ્યાં સુધી વીતરાગી સંયમદશા પ્રગટ ન કરે ત્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન થતું નથી. માટે વીતરાગી સંયમધર્મ પરમ પ્રશંસનીય છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનને ગૌણપણે મોક્ષમાર્ગ ગણવામાં આવે છે. સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વકની ચારિત્રદશામાં છે.

૮. વીતરાગી સંયમદશા ન પ્રગટ કરી શકાય તો તેની ભાવનાપૂર્વક નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન ટકાવી રાખવાં જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન તે પણ ધર્મઆરાધના છે, અને ગૃહસ્થો પણ તે કરી શકે છે.

૯. શુભરાગ પણ ચારિત્ર નથી. પણ શરીર અને વિકારથી ભિન્ન સ્વભાવને જાણીને તે સ્વભાવમાં ચરવું તે ચારિત્ર છે. એવું ચારિત્ર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે ને તે જ મુક્તિનું કારણ છે.

૧૦. સત્સમાગમે આત્માની ઓળખાણ કરીને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન પ્રગટ કરે ત્યાર પછી જ વીતરાગભાવરૂપ ઉત્તમ સંયમધર્મ હોય છે.

૧૧. ધર્મના મૂળ સ્વરૂપને સમજે નહિ અને રાગને જ ધર્મ માને તેણે ખરેખર ધર્મનું પર્વ ઊજવ્યું નથી પણ મિથ્યાત્વને પોષણ આપ્યું છે. માટે ધર્મના સાચા સ્વરૂપને સત્સમાગમે ઓળખીને એવી મિથ્યા માન્યતાઓ છોડવી જોઈએ.

૭. ઉત્તમ તપધર્મ

૧. આત્માના વીતરાગભાવમાં ઉત્તમ ક્ષમાદિ દશે ધર્મો એકસાથે જ છે. એક દિવસે એક ધર્મ અને બીજા દિવસે બીજો ધર્મ એમ નથી. પરંતુ એકસાથે દશે ધર્મનું વ્યાખ્યાન થઈ શકે નહિ તેથી ક્રમસર એકેક ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરવાની પદ્ધતિ છે.

૨. સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી દૃષ્ટિથી વસ્તુસ્વરૂપને જાણીને તેમાં લીન થતાં ઈચ્છાઓ અટકી જાય છે તે તપ છે; કર્મમલનો તેનાથી નાશ થાય છે. જે ભાવથી શુભ કે

અશુભ કર્મો બંધાય તે ખરેખર તપ નથી, પણ જે ભાવથી જ્ઞાન-દર્શનની શુદ્ધિ પ્રગટે ને કર્મનો ક્ષય થાય તે તપ છે; એ તપ આત્માનું વીતરાગી ચારિત્ર છે.

૩. નિશ્ચયથી તો વીતરાગભાવરૂપ એક જ પ્રકારનું તપ છે. એવા નિશ્ચયતપની ઓળખાણપૂર્વક જ્યાં સુધી પૂર્ણ વીતરાગભાવ ન થાય ત્યાં સુધી શુભરાગરૂપ વ્યવહાર તપ હોય છે. તે વ્યવહારતપના સામાન્યપણે બે પ્રકાર છે : એક બાહ્યતપ ને બીજો અભ્યંતર તપ. તથા વિશેષપણે ૧. અનશન, ૨. અવમૌદર્ય, ૩. વૃત્તિ-પરિસંખ્યાન, ૪. રસપરિત્યાગ, ૫. વિવિક્ત શય્યાસન, ૬. કાયકલેશ, ૭. પ્રાયશ્ચિત્ત, ૮. વિનય, ૯. વૈયાવૃત્ય, ૧૦. વ્યુત્સર્ગ, ૧૧. સ્વાધ્યાય અને ૧૨. ધ્યાન—એ બાર ભેદ છે. તેમાં પહેલા છ પ્રકારો બાહ્યતપના ભેદો છે અને પછીના છ પ્રકારો અભ્યંતર તપના ભેદો છે. આ બધાય પ્રકારના તપ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પછી જ હોય છે. સમ્યગ્દર્શન વગર કાયકલેશ, અનશન કે સ્વાધ્યાય વગેરે કરે તેને નિશ્ચયથી કે વ્યવહારથી કોઈ રીતે તપ કહી શકાતું નથી.

૪. ઈચ્છારહિત નિર્મળ ચૈતન્યસ્વરૂપને ઓળખીને તેના અનાકુળ આનંદના અનુભવમાં લીન થતાં વીતરાગી ભાવથી આત્મા શોભી ઊઠે છે એનું નામ તપ છે. એવું તપ મુક્તિનું કારણ છે. અલ્પ પણ રાગ રહી જાય તો તેનાથી રત્નત્રયસંપત્તિ લૂંટાય છે ને મોક્ષ થતો નથી. માટે મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી રહેલા યોગીઓને ભગવાનની ભલામણ છે કે હે મુનિઓ ! વિષય-કષાયરૂપી ચોરોથી તમારી રત્નત્રયરૂપી લક્ષ્મીને બચાવવા માટે સમ્યક્તપરૂપી યોદ્ધાને સદા સાથે રાખજો. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી ધર્મલક્ષ્મીને સાથે રાખીને મોક્ષ તરફ ગમન કરતાં સ્વભાવની સ્થિરતાના પુરુષાર્થને સાથે રાખવાથી વચ્ચે કોઈ વિઘ્ન કરવા સમર્થ નથી.

૫. તપ તે ચારિત્રધર્મ છે અને તે તો પરમ આનંદનું કારણ છે, તે દુઃખનું જરાપણ કારણ નથી, પણ તેની સાથે જે રાગ રહી જાય છે તેનું અલ્પ દુઃખ છે. હે જીવ ! આ તપમાં તો તને બહુ અલ્પ દુઃખ છે; અને મિથ્યાત્વ, અપ્રત વગેરેના સેવનથી નરકમાં જઈશ તો ત્યાં અનંત દુઃખ છે ને અનંતી પ્રતિકૂળતા છે. એની પાસે તો તારા તપમાં જે પ્રતિકૂળતા છે તેની કાંઈ ગણતરી નથી. સમ્યક્તપનું પાલન કરતાં બહારમાં પ્રતિકૂળતા આવે તેનાથી ખેદ ન પામ. સમ્યક્તપ તને જરાય દુઃખનું કારણ નથી પણ મોક્ષદશાના પરમ સુખનું કારણ છે. ઉત્તમ તપ તો વીતરાગભાવ છે અને વીતરાગભાવમાં દુઃખ હોય નહિ. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવના આચરણ દુઃખરૂપ છે.

૬. કોઈક મંદ પુરુષાર્થી જીવને પ્રતિકૂળતા વગેરેમાં લક્ષ જતાં ખેદ થતો હોય અને કઠણ લાગતું હોય તેથી સહેજ અણગમો થઈ જતો હોય તો તે અણગમાને લીધે તેને જરાક દુઃખ લાગે છે, એ અપેક્ષાએ ઉપચારથી તપમાં અલ્પ દુઃખ કહ્યું

છે. ખરેખર તો તપનું દુઃખ નથી પણ ખેદનું દુઃખ છે. ખેદભાવ તે તપ નથી અને તપમાં ખેદ નથી. અત્યારે જરાક દુઃખથી ડરીને જો ચારિત્રનો જ અનાદર કરી નાખીશ તો મિથ્યાત્વ થશે અને તેના ફળમાં જે અનંત દુઃખ મળશે તેને તું કેમ સહન કરી શકીશ ? અત્યારે અલ્પ દુઃખ સહન કરીશ તો સમ્યક્તપના ફળમાં અનંત મોક્ષસુખને પામીશ.

૭. શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્માનું ભાન કરીને તેના આનંદના અનુભવમાં લીન થઈ જતાં ઈચ્છા તૂટી જાય તે ઉત્તમ તપધર્મ છે.

૮. ઉત્તમ ત્યાગધર્મ

૧. 'હું શુદ્ધ આત્મા છું, મારું કાંઈ પણ નથી' એવા સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક અત્યંત નિકટ શરીરમાં પણ મમતાનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમણતા પ્રગટ કરે ત્યાં મુનિઓને સર્વ પરભાવોનો ત્યાગ થઈ જાય છે. આત્માના ભાનપૂર્વક શરીરાદિ સર્વ પદાર્થો ઉપરની મમતાનો ત્યાગ કર્યો તેમાં ઉત્તમ આકિંચન્યધર્મ પણ આવી જાય છે.

૨. ખરેખર શાસ્ત્ર વાંચવાની ક્રિયાને કે રાગને ધર્મ કહ્યો નથી પણ તે વખતે અંતરમાં વીતરાગસ્વભાવનું ધોલન થતાં જે રાગનો ત્યાગ થાય છે તે જ ઉત્તમ ત્યાગ છે. શ્રુતની વ્યાખ્યા કરતી વખતે વાણી કે વિકલ્પ હોય તે કાંઈ ધર્મ નથી. શ્રુતનું રહસ્ય તો આત્મસ્વભાવ છે. વીતરાગભાવ એ જ સર્વ શ્રુતનું પ્રયોજન છે.

૩. જેવું વસ્તુસ્વરૂપ છે તેવું વ્યાખ્યાન કરતા એટલે કે આત્મસ્વભાવમાં વિપરીતતા ન થાય એવી રીતે સમ્યગ્જ્ઞાનનું ધોલન કરતા મુનિઓને ઉત્તમ ત્યાગધર્મ હોય છે.

૪. ગૃહસ્થોને પણ આત્મસ્વભાવને લક્ષે શ્રુતનું ધોલન—સ્વાધ્યાય કરતાં શ્રુતજ્ઞાનની નિર્મળતા વધે છે ને રાગ તૂટતો જાય છે, તેથી તેટલે અંશે તેને પણ ત્યાગધર્મ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને તો એકલો અધર્મ જ હોય છે.

૫. શ્રુતની વ્યાખ્યાના શબ્દો આત્માના નથી, આત્મા તે શબ્દોનો કર્તા નથી; અને શુભરાગ થાય છે તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આવા ભાનપૂર્વક શુદ્ધ સ્વભાવના અનુભવમાં લીન ન રહી શકે ત્યારે ધર્મી જીવોને શ્રુતનું વ્યાખ્યાન વગેરે શુભરાગ હોય છે, તે વખતે અશુભરાગ નથી થતો એ અપેક્ષાએ વ્યવહારે ત્યાગ છે. અને જ્ઞાનનું જ્ઞાનમાં જેટલું ધોલન થાય છે તેટલો પરમાર્થ ત્યાગ છે.

૬. પરમાર્થ તો શ્રુતજ્ઞાન તે આત્મા જ છે. તેથી આત્મસ્વભાવનું ધોલન

રહે તે જ નિશ્ચયથી શ્રુતની વ્યાખ્યા છે અને એ જ ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

૭. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનસ્વભાવ રાગરહિત છે. જે રાગ છે તે જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન અને રાગ જુદાં છે. રાગને કારણે વચનો બોલવાની ક્રિયા થતી નથી. બાહ્ય વચનો તો નિમિત્તમાત્ર છે, અને તે વચનો તરફનો રાગ પણ ખરેખર ત્યાગધર્મ નથી, પરંતુ તે વખતે સ્વભાવના આશ્રયે જે જ્ઞાનસામર્થ્ય વધતું જાય છે તે જ ત્યાગ છે. રાગનો ત્યાગ ત્યાં થઈ જાય છે.

૮. ધર્મ-પુસ્તકો વગેરેનું દાન કરવું તેને ગૃહસ્થનો ત્યાગધર્મ કહ્યો છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થ ધર્માત્મા જાણે છે કે બહારમાં પુસ્તક વગેરે દેવા-લેવાની ક્રિયા તો આત્માની નથી અને અંતરમાં 'વીતરાગ શાસન ટકે, સાધક ધર્માત્માઓ ટકે ને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય' તેવી ભાવનારૂપ વિકલ્પ તે પણ રાગ છે, આત્મા તેનો કર્તા નથી.

૯. અંતરમાં પરિપૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવના ભાનપૂર્વક જ્ઞાનની નિર્મળતા વધે છે અને રાગ ટળે છે તે ત્યાગ છે અને તે જ ધર્મ છે. પરમાર્થે તો જ્ઞાન જ્ઞાનમાં ઠર્યું તે જ ત્યાગ છે. આત્માએ રાગને છોડ્યો એ પણ ઉપચારથી છે.

૧૦. પર્યાયમાં રાગ હતો અને છોડ્યો એ કથન વ્યવહારનયનું છે, પર્યાય અપેક્ષાનું છે. સ્વભાવથી તો આત્માએ રાગ કર્યો પણ નથી ને છોડ્યો પણ નથી. રાગ આત્માના સ્વભાવમાં હતો નહીં, તો પછી તેનો ત્યાગ કઈ રીતે કહેવો ? રાગ તો પર્યાયદૃષ્ટિમાં હતો, જ્યાં પર્યાયદૃષ્ટિ જ ટળી ગઈ ને સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ ત્યાં રાગ છે જ નહિ; તેથી રાગનો ત્યાગ કરનાર આત્માને કહેવો તે ઉપચાર કથન છે.

૧૧. જે સમયે રાગ થાય છે તે સમયે તો તેનો ત્યાગ હોતો નથી. પણ આત્મા જ્યારે સ્વભાવમાં એકાગ્ર રહે છે ત્યારે રાગની ઉત્પત્તિ જ થતી નથી, એથી 'રાગનો ત્યાગ કર્યો' એમ કહેવાય છે. સ્વભાવની લીનતામાં રહેતાં રાગની ઉત્પત્તિ જ ન થઈ તેનું નામ જ રાગનો ત્યાગ છે.

૧૨. શ્રી સમયસારજી ગાથા ૩૪માં જ્ઞાનને જ પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું છે એટલે કે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે પરિણમી ગયું ને રાગાદિરૂપે ન પરિણમ્યું તે જ ત્યાગ છે. આત્માને પરભાવના ત્યાગનું કર્તાપણું તો નામમાત્ર છે. પોતે તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે. પરદ્રવ્યને પર જાણ્યું પછી પરભાવનું પ્રહણ નહિ તે જ ત્યાગ છે. એ રીતે સ્થિર થયેલું જ્ઞાન તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે.

૧૩. બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો બહારના ત્યાગને દેખે છે, પણ આત્મસ્વભાવની સાચી ઓળખાણ કરતાં અનંતકાળે નહિ થયેલ એવો મિથ્યાત્વનો અપૂર્વ ત્યાગ ધર્માત્માને હોય છે તેને તેઓ દેખતા નથી. જ્ઞાની કદી પરની ક્રિયાના કર્તા થતા જ નથી,

જ્ઞાની તો પોતાના જ્ઞાનનું જ કાર્ય કરે છે. જ્ઞાની રાગને ધર્મ માનતા નથી. જ્ઞાનમાં ઠરતાં રાગનો અભાવ થાય છે તેનું નામ ખરેખર ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

૧૪. જેટલી દશા પ્રગટી છે ત્યાં ને ત્યાં પ્રમાદ કરીને ન અટકતાં સ્વભાવની સ્થિરતાના જોરપૂર્વક પ્રમાદનો પરિહાર કરીને આગળ વધવા માટેના આ દશ પ્રકારના ઉત્તમ ધર્મોનો ઉપદેશ છે.

૧૫. અહીં બહારના ત્યાગની વાત જ નથી. મુનિને બાહ્યમાં સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ હોય છે—એવા બાહ્ય ત્યાગની વાત નથી, અંતરમાં મુનિને ઘણો વિભાવ ટળી ગયો છે તેટલો ત્યાગધર્મ તો પ્રગટ્યો છે, પણ તેની વાત અહીં નથી. સ્વરૂપ સ્થિરતારૂપ ચારિત્રદશા પ્રગટી હોવા છતાં મુનિને જે શુભ વિકલ્પ ઊઠે છે તેને ટાળીને વિશેષ જ્ઞાન—ધ્યાનમાં આગળ વધે તે ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

૧૬. સ્વભાવના ભાનપૂર્વક ગૃહસ્થોને પણ પોતાની ભૂમિકા મુજબ ઉત્તમ ત્યાગધર્મ હોય છે.

૯. ઉત્તમ આર્કિચન્યધર્મ

૧. મુનિઓને શાસ્ત્રનું અગાધ જ્ઞાન હોય તેનું પણ મમત્વ કે અભિમાન હોતું નથી. બીજા મુનિઓને જ્ઞાનનો ઉપદેશ દેવામાં જરાય સંકોચ કરતા નથી. ‘હું મારું બધું રહસ્ય આને કહી દઈશ તો તે મારાથી આગળ વધી જશે’—એવા ઈર્ષાભાવનો વિકલ્પ પણ મુનિને હોતો નથી. બીજા કોઈ પોતાથી આગળ વધીને પોતાની પહેલાં કેવળજ્ઞાન પામી જતા હોય તો તેમાં અનુમોદના છે. એવી રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થોને પણ જ્ઞાન—ચારિત્રાદિ ગુણોમાં જે પોતાથી અધિક હોય તેમની પ્રત્યે અનુમોદના અને બહુમાન હોય છે. વિકલ્પ વખતે અધિક ગુણવાન પ્રત્યે જો અનુમોદના ન હોય તો તેવા જીવને ગુણની રુચિ નથી.

૨. મુનિઓ ઉપદેશાદિ દેવામાં કોઈ ઊંચી વાતને કે મહિમાવંત ન્યાયને છુપાવતા નથી; જ્ઞાનદાન આપવાથી તે કાંઈ ખૂટે તેમ નથી. પણ ઊલટી પોતાને જ્ઞાનસ્વભાવની ભાવના ઘૂંટાતાં જ્ઞાન એકદમ ખીલતું જાય છે.

૩. લોકોત્તર મુનિવરોને પોતાના પુરુષાર્થની પ્રતીતિ છે કે મારા જ્ઞાનનો વિકાસ અટકવાનો નથી, મારા સ્વભાવના આશ્રયે મારા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ જ છે; તે મુનિઓ બીજાને શાસ્ત્રજ્ઞાન દેતાં જરાય અચકાતા નથી. પોતાને ઉપદેશની વૃત્તિમાં અટકવાની ભાવના નથી, પણ વૃત્તિ તોડીને સ્વભાવમાં જ એકાગ્ર રહીને પૂર્ણ

જ્ઞાનની ભાવના છે. આવા મુનિવરોને ઉત્તમ આર્કિયન્યધર્મ હોય છે.

૪. આર્કિયન્ય એટલે પરિગ્રહ રહિતપણું. મમતા તે જ પરિગ્રહ છે. મમતા-રહિત વીતરાગભાવ તે ઉત્તમ આર્કિયન્યધર્મ છે. ભેદજ્ઞાન વડે પરથી જુદા સ્વભાવને જાણ્યા વગર પર ઉપરથી મમતા ટળે નહિ ને ધર્મ થાય નહિ.

૫. શ્રુતના રહસ્યને જાણનારા વીતરાગી મુનિઓએ સમસ્ત પર વસ્તુઓને પોતાના આત્માથી ભિન્ન જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દીધો છે. તેથી તેમને ઉત્તમ આર્કિયન્યધર્મ છે. કોઈ પૂછે કે શરીર અને પુસ્તકાદિ નિકટ છે તેનો ત્યાગ કેમ ન કર્યો ? તેનો ઉત્તર : તે પણ ત્યાગ સમાન જ છે. શરીરાદિમાં મમતાનો અભાવ હોવાથી તે નહિ હોવા સમાન જ છે. આયુર્કર્મના નાશ વગર શરીર છૂટે નહિ, પણ શરીર ઉપરનું મમત્વ છૂટી શકે છે.

૬. દેહનો સંયોગ છૂટવો તે મુનિને આધીન નથી. વસ્ત્રાદિનો રાગ છૂટી જતાં બહારમાં વસ્ત્રાદિ પણ છૂટી જાય છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, પણ વસ્ત્રની જેમ શરીર ઉપરનું મમત્વ છૂટી જતાં શરીર પણ છૂટું પડી જાય એવો નિયમ નથી.

૭. દેહ તો પરમાણુઓનો સંયોગ છે, તેનો વિયોગ આયુર્કર્મની સ્થિતિ પૂરી થાય ત્યારે થાય છે; પણ તેના ઉપરનું મમત્વ છોડીને નિર્મોહી ચૈતન્યસ્વભાવમાં જાગૃત રહેવું તે ઉત્તમ આર્કિયન્યધર્મ છે. મુનિઓને શરીર, વાણી, પુસ્તક વગેરે વિદ્યમાન હોય છે તો પણ તે પ્રત્યે જરાપણ મમત્વ રાખતા નથી, તેથી તેમને ઉત્તમ આર્કિયન્યધર્મ હોય છે.

૮. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે : મુનિઓને જેમ શરીરાદિ મમત્વ વગર હોય છે તેમ મમત્વ વગર વસ્ત્ર પણ માનવામાં આવે તો શું વાંધો ? તેનો ઉત્તર : શરીર, આહાર, પુસ્તક વગેરે તો સંયમનાં નિમિત્તો છે, વસ્ત્ર કાંઈ સંયમનું નિમિત્ત નથી, વસ્ત્ર તો રાગનું-અસંયમનું નિમિત્ત છે. બુદ્ધિપૂર્વક વસ્ત્ર રાખે, વસ્ત્ર તરફનો વિકલ્પ હોય છતાં કોઈ કહે કે મને તે પ્રત્યે રાગ નથી તો તેની વાત જૂઠી છે.

૯. નિર્મમત્વપણે વસ્ત્રનો સંયોગ ક્યારે ગણાય ? જ્યારે મુનિરાજ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક આત્મધ્યાનમાં લીન હોય અને બહારના પદાર્થોનું લક્ષ જ ન હોય તે વખતે કોઈ બીજા આવીને તેમના ઉપર વસ્ત્ર નાખી જાય તો તે પરીષદ ગણાય. અને તે વખતે તે મુનિને તે વસ્ત્ર રાગનું નિમિત્ત નથી પણ જ્ઞાનનું નિમિત્ત છે. તે વસ્ત્ર સાથે જ્ઞેય-જ્ઞાયક સંબંધ છે.

૧૦. વસ્ત્ર ધારણ કરવાનો રાગ હોવા છતાં જો મુનિપણું માને તો તે જીવને સમ્યગ્દર્શન પણ હોતું નથી. મુનિદશાને અને નિર્ગૃથતાને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ

છે, પણ મુનિદશાને અને વસ્ત્રને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ નથી. વસ્ત્ર ઉપરનું મમત્વ છૂટી ગયા પછી વસ્ત્ર ધારણ કરવાની બુદ્ધિ થાય એમ બને જ નહિ.

૧૧. વસ્ત્ર છોડવાની ક્રિયા આત્માની નથી, વસ્ત્ર તો એના કારણે સ્વયં જ છૂટે છે. પણ વસ્ત્રનો રાગ છોડતાં બહારમાં બુદ્ધિપૂર્વક વસ્ત્રનો સંગ હોય જ નહિ એવો નિયમ છે. મુનિદશામાં વિકલ્પ ઊઠે ત્યારે શાસ્ત્ર વગેરેનું આલંબન હોય, પરંતુ તેનો પણ આગ્રહ હોતો નથી, પણ વસ્ત્ર ધારણ કરવાનો રાગ તે તો અશુભભાવ છે. તે તો મુનિદશામાં હોતો જ નથી.

૧૨. શાસ્ત્ર તો ખરેખર વીતરાગભાવનું નિમિત્ત છે. જ્યારે સાક્ષાત્ વીતરાગભાવમાં લીનતા થતી નથી અને વિકલ્પ ઊઠે છે ત્યારે વીતરાગભાવના નિમિત્તો પ્રત્યે લક્ષ હોય છે ત્યારે અશુભભાવથી બચીને જેટલો વીતરાગભાવ ટકાવી રાખે છે તેટલો પરમાર્થે આર્કિચન્યધર્મ છે. તે વખતના શુભરાગને ઉપચારથી આર્કિચન્યધર્મ કહેવાય છે.

૧૩. જેને શુભરાગની મમતા છે તેને તો એકલો અધર્મ છે. રાગનું મમત્વ છોડીને રાગ રહિત સ્વભાવના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક જ ધર્મ હોય છે.

૧૪. આહાર લેવા જતાં આહારમાં દોષનો વિકલ્પ ઊઠે તો અંતરાય જાણીને આહારની વૃત્તિ તોડીને જરાપણ ખેદ કર્યા વગર પાછા ફરી જાય છે, ને પાછા આત્માના અનુભવમાં લીન થઈ જાય છે. આ રીતે શરીરથી પણ અત્યંત વિરક્ત હોય છે ને પોતાના સ્વભાવમાં વીતરાગતાને ઘૂંટે છે. એવા મુનિઓને ઉત્તમ આર્કિચન્યધર્મ હોય છે, તે મોક્ષનું કારણ છે.

૧૦. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય ધર્મ

૧. 'બ્રહ્મ' એટલે આત્માનો સ્વભાવ. તેમાં ચરવું, પરિણમવું, લીન થવું તે બ્રહ્મચર્ય છે. વિકાર અને પરના સંગરહિત આત્મસ્વભાવ કેવો છે તે જાણ્યા વગર ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય હોય નહિ.

૨. લૌકિક બ્રહ્મચર્ય તે શુભરાગ છે, ધર્મ નથી. અને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય તે ધર્મ છે, રાગ નથી.

૩. શુદ્ધ આત્મસ્વભાવની રુચિ વગર વિષયોની રુચિ છૂટે નહિ. મારા સ્વભાવમાંથી જ મારી સુખદશા પ્રગટે છે, મારી દશા પ્રગટવા માટે મારે કોઈની અપેક્ષા નથી એમ પરથી ત્વિન્ન સ્વભાવની દૃષ્ટિ થયા વગર વિષયોની રુચિ છૂટે

નહિ.

૪. બહારમાં વિષયો છોડે પણ અંતરમાંથી વિષયોની રુચિ ન છોડે તો તે બ્રહ્મચર્ય નથી. સ્ત્રી-ઘરબાર છોડીને ત્યાગી થઈ જાય, અશુભભાવ છોડીને શુભ કરે, પરંતુ તે શુભભાવમાં જેને રુચિ અને ધર્મબુદ્ધિ છે તેને ખરેખર વિષયોની રુચિ છૂટી નથી.

૫. શુભ કે અશુભ વિકાર પરિણામમાં એકતાબુદ્ધિ તે જ અબ્રહ્મ પરિણતિ છે, અને વિકારરહિત શુદ્ધ આત્મામાં પરિણામની એકતા તે જ બ્રહ્મ પરિણતિ છે. એ જ પરમાર્થ બ્રહ્મચર્યધર્મ છે.

૬. જગતના સર્વ વિષયોથી ઉદાસીન થઈને આત્મસ્વભાવમાં ચર્ચા પ્રગટી છે તે બ્રહ્મચર્ય છે અને તેના ફળમાં તેમને પરમાત્મપદ મળ્યે જ છૂટકો. સ્વભાવમાં એકતા કરી અને પરથી નિરપેક્ષ થયા ત્યાં જે વીતરાગભાવ પ્રગટ્યો તે બ્રહ્મચર્યધર્મ છે.

૭. પોતાના સ્વભાવથી ખસીને સ્ત્રીની સુંદરતામાં અને વિષયમાં જીવને રુચિ થઈ તે મિથ્યાત્વ પરિણતિ છે અને તે જ સંસારનો આધાર છે. સ્વભાવની અપેક્ષા ને પરની ઉપેક્ષા તે બ્રહ્મચર્ય છે ને તે મોક્ષનો આધાર છે.

૮. સમ્યગ્દર્શન પહેલાં પણ જિજ્ઞાસુ જીવોને વિષયોની મીઠાશ છૂટીને બ્રહ્મચર્યનો પ્રેમ હોય. જેને અંતરમાં વિષયોની મીઠાશ પડી છે તે જીવને ચૈતન્યતત્ત્વની પ્રીતિ નથી. ચૈતન્ય તો સહજાનંદ વિષયરહિત છે. તે સહજ આનંદમય ચૈતન્યસ્વરૂપની રુચિ છૂટીને જેને ઈંદ્રાણી વગેરે પ્રત્યેના રાગમાં મીઠાશ આવે છે તે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

૯. આત્માનો શુદ્ધ ઉપાદાન સ્વભાવ તો પરમ આનંદનું કારણ છે; પણ તેને ભૂલીને નિમિત્તનો આશ્રય કર્યો તેથી તે નિમિત્તને જ સંસારનું કારણ કહ્યું છે. એ ક્ષણિક સંસારભાવ જીવના સ્વભાવના આધારે થતા નથી પણ નિમિત્તના આધારે થાય છે.

૧૦. જેમ નાની ખીલીના આધારે ચાક ઘૂમે છે તેમ પોતાની પરિણતિમાં ઊડે ઊડે પરાશ્રયમાં સુખ માને છે તે માન્યતારૂપી ઘરી ઉપર જીવ અનંત પ્રકારના સંસારમાં ભમે છે. જીવના સંસારચક્રની ઘરી મિથ્યાત્વ છે.

૧૧. હે સ્વચ્છંદી ! પરદ્રવ્ય નુકસાન કરતું નથી એ વાત તો એમ જ છે. પરંતુ એ જાણવાનું પ્રયોજન તો પરદ્રવ્યથી પરાડ્ઝમુખ થઈને સ્વભાવમાં વળવાનું હતું કે પરદ્રવ્યોને સ્વચ્છંદપણે અનુસરવાનું હતું ? જેમ પરદ્રવ્ય નુકસાન કરતું નથી તેમ પરદ્રવ્યથી તને લાભ પણ થતો નથી. આમ સમજનારને પરના સંગની ભાવના જ કેમ હોય ?

૧૨. 'પરથી નુકસાન નથી માટે પરનો સંગ કરવામાં બાધ નથી' આવી જેની ભાવના છે તે સ્વચ્છંદી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તે તત્ત્વને સમજ્યો નથી. જે તત્ત્વજ્ઞાન

વીતરાગતાને પોષે છે તે તત્ત્વજ્ઞાનની ઓથે સ્વચ્છંદી જીવ પોતાના રાગને પોષે છે, તેને કદી તત્ત્વજ્ઞાન સાચું પરિણમતું નથી.

૧૩. 'અહો ! મારા આત્માને પરથી કાંઈ લાભ કે નુકસાન નથી' એમ સમજતાં તો પરની ભાવના છૂટીને સ્વભાવની ભાવના થાય. તેને બદલે જેને સ્વભાવની ભાવના ન થઈ ને પરના સંગની રુચિ થઈ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, વીતરાગમાર્ગથી ભ્રષ્ટ છે, તેણે વિકારને વિઘ્નકારક માન્યો નથી.

૧૪. અહીં તો સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક મુનિઓને કેવું ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ વાત છે. ખરેખર તો વીતરાગભાવ તે જ ધર્મ છે, પણ તેની પૂર્વે નિમિત્તરૂપે બ્રહ્મચર્યનો શુભરાગ હતો તેને છોડીને વીતરાગભાવ થયો એમ બતાવવા તે વીતરાગભાવને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ કહ્યો છે.

૧૫. એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે સંબંધ છે એવી જે બે પદાર્થના સંબંધની બુદ્ધિ તે વ્યભિચારિણી બુદ્ધિ છે, તે મિથ્યાત્વ છે, તે જ અબ્રહ્મચર્ય છે અને તે જ ખરેખર સંસાર પરિભ્રમણનો આધાર છે. જેને એક પણ અન્ય દ્રવ્યની સાથે સંબંધની વૃત્તિ છે તેને ખરેખર બધાય પદાર્થોમાં એકત્વબુદ્ધિ રહેલી છે, તેને ભેદજ્ઞાન નથી અને ભેદજ્ઞાન વગર બ્રહ્મચર્યધર્મ હોતો નથી.

૧૬. પૂર્વનાં પુણ્ય ઊંચાં કે વર્તમાનમાં સ્વભાવનો આશ્રય કરીને પુણ્યનો વિકલ્પ તોડી નાખ્યો છે તે ઊંચો ? જેણે આત્માના સ્વભાવનો આશ્રય કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

૧૭. ચૈતન્યરૂપી જહાજમાં ચડીને જેઓ સંસારસમુદ્રનો પાર પામી રહ્યા છે એવા સંતોના ચરણમાં ઈન્દ્રો-ચક્રવર્તીઓ પણ નમસ્કાર કરે છે, તે સંતોને સ્વભાવની લીનતાથી પર તરફનો રાગ જ તૂટી ગયો છે, તેનું જ નામ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય છે. પરલક્ષે બ્રહ્મચર્યનો શુભરાગ તે તો પુણ્યબંધનું કારણ છે, તે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ નથી.

૧૮. પુણ્ય અને તેનાં ફળ તો નાશવાન છે અને વર્તમાનમાં પણ આકુળતા-દુઃખનાં કારણો છે. પુણ્યરહિત આત્મસ્વભાવ ધ્રુવ છે તેના આશ્રયે જે બ્રહ્મચર્ય પ્રગટ્યું તે જ પ્રશંસનીય છે. પુણ્ય પ્રશંસનીય નથી.

૧૯. ચૈતન્યના આશ્રયે જેણે બ્રહ્મચર્ય પ્રગટ કર્યું છે તેને મોક્ષરૂપી સ્ત્રીની સદાકાળ પ્રાપ્તિ રહે છે અને ઈંદ્ર વગેરે સર્વે ઉત્તમ જીવો પણ તેને નમસ્કાર કરે છે. માટે તે જ ભવ્ય જીવોને આદરણીય છે. પહેલાં જ આત્મસ્વભાવમાં સુખ છે ને સ્ત્રી આદિ કોઈ વિષયોમાં સુખ નથી એમ સાચી શ્રદ્ધા તથા સાચું જ્ઞાન કરવું તે ધર્મ છે.

* * *

“જે દ્રવ્યની જે પર્યાય; જે સમયે; જે ક્ષેત્રે; જે વિધિથી;
જેવી થવાની હોય તે જ પર્યાય, તે જ સમયે, તે જ ક્ષેત્રે, તે
જ વિધિથી; તેવી જ થાય છે, તેમાં ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર કે જિનેન્દ્ર પણ
ફેરફાર કરી શકવાને શક્તિમાન નથી.”